

УДК: 141.3+141.132+821.61.2

Раїса Гусленко
(Київ)

СКОВОРОДИНСЬКІ ДУМИ У ПОЕМІ ВОЛОДИМИРА ПІДПАЛОГО "ПОВЕРНЕННЯ У КАВРАЇ"

Стаття присвячена аналізу ідейного задуму та визначенню змісту алегорій-образів-символів у поемі В.Підпалого "Повернення у Кавраї". Виділені образи-концепти, створені поетом для синтезу в поемі ідеї трьох світів та двох натур. Виокремлені образи-символи, що слугували поетові для зображення соціуму, в якому жив Г.С.Сковорода. Для розуміння алегоричного змісту поеми віднайдені прецедентні висловлювання Г.Сковороди, як джерело для створення образів-символів. Це дає змогу широкому колу читачів зрозуміти обґрунтування В. Підпалом вибору Г.Сковородою свого життєвого шляху.

Ключові слова: Біблія, концепція трьох світів та двох натур, стиль бароко в літературі.

Статья посвящена анализу идейного замысла и определению содержания аллегорий-образов-символов в поэме В. Подпалого "Возвращение в Кавраи". Выделены образы-концепты, созданные поэтом для синтеза в поэме идеи трех миров и двух натур. Выделены также образы-символы, послужившие поэту для изображения социума, в котором жил Г.С.Сковорода. Для понимания аллегорического содержания поэмы найдены прецедентные высказывания Г. Сковороды, как источник для создания образов-символов. Это позволяет широкому кругу читателей понять обоснование В. Подпалым выбора Г. Сковородой своего жизненного пути.

Ключевые слова: Библия, концепция трех миров и двух натур, стиль барокко в литературе.

The article is dedicated to the analysis of idea content of V. Pidpaly's poem „Return to Kavrai” and defines an essence of allegories, images, symbols contained within it. As a result, images-concepts made by poet to synthesize the ideas of “three worlds” and “two natures” are emphasized. The images-symbols, which are used by poet to describe the society where G.Scovoroda lived, are examined. For understanding allegorical contents of V. Pidpaly's poem the precedent statements are found that serves as a source for creation the images-symbols. This makes a possibility to understand grounds of V. Pidpaly upon Scovoroda's course of life for the wide readership circles.

Key words: The Bible, the concept of three worlds and two natures, the Baroque style in literature

Епіграфом до поеми "Повернення у Кавраї" В Підпалого є слова М.Ковалинського: "Сковорода видел опыт сего порядка и силы природы в сѣбе самом и описывает сие в оставшихся по нем записках своих тако..." Записки, про які згадує учень Г.Сковороди, це філософські діалоги, трактати, притчі, пісні, байки, листи. Загалом, художні твори великого українського мислителя.

Каврайський період у житті Григорія Савича почався з осені 1753 р., коли він став домашнім учителем В.Томари - старшого сина поміщика С.Томари. Тривав він з невеликою перервою до 1759 р.

Глибоке знання Г. Сковородою текстів Біблії разом з його концепцією трьох світів та двох натур дають підставу припустити, що "Текст (Біблія) та правила його [Сковороди] розуміння перетворюються на модель життя та світу, а життя та світ повсякчас перебігають у цей текст" (Е. фон Ердманн). Тому критеріями правил життя та світу для Сковороди було

Святе Письмо. У зв'язку з цим було б доречно згадати те історично-соціальне та політичне середовище, на тлі якого формувався "опыт сего порядка" у свідомості Г.Сковороди, що походив із небагатого, але чесного козацького роду.

Кінець 16-го ст. ознаменувався тим, що козацтво перебрало на себе ініціативу боротьби за державну волю та православну віру. Про це свідчить фундаментальна праця Є.Болховітінова [1, с.127-247]. В ній представлена методологія навчального процесу у Києво-Могилянській академії.

Національно-Визвольна війна 1648-1657 рр., очолена Богданом Хмельницьким, загнуждала хаос руїни в Україні та звернула буйну силу козацтва проти потужного ворога.

"Будь славен вовѣк, о муже избранне, вольности отче, герою Богдане!" [5, с.61]. Це – слова Г.Сковороди з вірша "Про свободу", написаного, ймовірно, в Кавраях.

Боровся з бунтом і ворожим наступом на Україну й гетьман Іван Мазепа. Великий патріот суворо приборкував прояви руїни.

Після нього "ішли два століття смерті, темряви, сну, що в ньому народ, затрачуючи навіть свою історичну пам'ять, набирає сил для свого майбутнього пробудження і чину" [3, с.22]. Настав критичний час в історії України, коли жив і працював Г. Сковорода. Петро I розпинав Україну. Про це майбутній філософ знав з відгуків. За життя Григорія Савича Катерина II скасувала гетьманство, розформувала козацькі полки, зруйнувала Запорізьку Січ, запровадила кріпосне право. Це – панорама України XVIII ст., яку І. Франко назвав "віком занепаду та духовної кризи. "Властитель дум" Григорій Сковорода не міг не реагувати на такий перебіг справ. Він досяг вершин тогочасних знань, володів класичними та європейськими мовами. Основною в його світогляді стала зацікавленість буттям людини та її зв'язком із природою. Тікаючи від ворожого світу, що його "ловив", Г.Сковорода став живим протестом проти занепаду та духовної кризи в Україні. Він, як титанічна постать невтомного шукача правди та справедливості, став "предтечею національного відродження України". "Опыт сего порядка" - це три світи та повсякчасне намагання мислителя бачити скрізь і завжди "двоє" ... - видимий і невидимий світи.

Макрокосм, мікрокосм. Біблія, двонатурність світу.

Це – система філософських понять та філософських доводів Григорія Сковороди. Можна, певно, вважати, що численні поняття, переконання та доводи, що становлять сутність філософських концепцій Г.Сковороди, В.Підпалій назвав "Сковородинськими думами". Вони пронизували творчість поета-філософа.

Були основою його роздумів та філософських діалогів. В останніх, окрім авторського задуму, теми та ідеї наявно також є критика думок і переконань. Є місце в них і для вступного слова, великих реплік, підсумкових переконань та монологів. Діалоги ведуть або кілька співрозмовників, або тільки двоє: носій авторського задуму та узагальнений образ його опонента. Істинність авторського задуму з'ясовується через кореляцію думок. "Сковородинські думи", як прецедентні висловлювання, формували константи мислення В.Підпалого під час написання поеми "Повернення у Кавраї".

До них поет, на нашу думку, долучив реальні події з життя Г.Сковороди, наділеного Божою ласкою багатьма непересічними "сродностями" (філософ, співак, музикант, педагог, знавець Біблії та багатьох іноземних мов, неперевершений диспутант), і його "віщий" "Сон" [5, с.459].

То які з фрагментів "опыта сего порядка и силы природы в себѣ самом" стали тими прецедентними висловлюваннями, котрі засадничі для написання поеми "Повернення у Кавраї"? Пошук їх у творах Г.Сковороди заслуговує уваги.

Важливим є інваріант сприйняття В.Підпалим прецедентного тексту бо він визначав власну майстерність вербального тексту в поемі та його творчу індивідуальність як поета. Осмислення митцем глибинної сутності прецедентного тексту повністю відповідало філософській концепції Г.Сковороди.

Його, В. Підпалого прецедентні висловлювання сприяли формуванню усталених думок, котрі стали органічними складовими мовного усвідомлення ним постаті Г.Сковороди.

Концептуально і композиційно В.Підпалый вибудовує поему на сквородинському розумінні двонатурності трьох світів і людини. Мікрокосм – "людина" у концепції Сквороди є центром його філософських діалогів. Людина – як центр – ніби фокус, в якому сходяться всі символи макрокосму (Всесвіту) та Біблії (символів).

Світ весь заснув ... боюся і сміюсь,
Бо горе тим, що, знаючи про горе,
Його солодким щастям нарекли
І віхою позначили; "Се гавань" [4, с.127].

Це гріховний світ, в якому "сатана сотворил врата адова, нарек нужное трудным, сладкое - горкім" [5, с.282]. Висловлювань про гріховний світ у Г.Сквороди багато [5, с.141, с.145, с.167, с.170, с.171 та ін.].

Автором наведене лише одне прецедентне висловлювання. Надалі всі наведені за текстом цитати з творів Сквороди будуть такими же.

Слід зауважити, що вислів Підпалого "Світ весь заснув ..." - це не тільки якісна характеристика марного (матеріального) світу, а також соціально-політична модель людської спільноти (натовпу) України XVIII ст. в добу її занепаду та духовної кризи. Це було перше з двох століть підмосковської темряви і сну.

Символ гавані у Сквороди – це образ блаженства, заспокоєння від бурхливого моря життя. У стоїків гавань була символом щастя. Автор поеми дорікає тим, хто, "знаючи про горе", "солодким щастям нарекли" Світ, який "... тако мнит, яко заповѣди божія суть тяжки и горкі" [5, с.265]. Окрім того, перший рядок поеми можна вважати алюзією на першу частину глибокого за змістом афоризму "Світ ловив мене...":

Світ весь заснув. Та тільки - як заснув?
Впаде і не розіб'ється ... Не пада...
Ходи побіля них, душе моя,
І стережися, щоб не спотикнутись ... [5, с.127]

В.Підпалый продовжує вибудовувати у поемі філософську систему Г.Сквороди про наявність трьох світів двох натур, які є найосновнішими ідеями у вченні письменника-філософа. Їх він чітко формулює у діалозі "Потоп зміин". Прецедентним висловлюванням для поета Підпалого є, певно, текст однієї з ранніх проповідей Г. Сквороди "Убуждшесе видѣша славу его" [5, с.363]. Це глава 6 "О преображеніи" діалогу "Потоп зміин". "Весь мір спит ... Да еще не так спит, како праведникѣ сказано: "Аще падет, не разбіється". Спит глибоко, протянувшись, будто ушибен об неа... Блаженный Петр с товарищами своими! Господь пробуживает их: "Где вы почиваете? Встаньте, - говорит, - тогда уже не бойтесь!... Потоль землею будешь и не преобразишь во Христа, пока не увидиш свѣтлаго небесного челоуѣка" [5, с.363]. " ... что есть истинный челоуѣк? То есть сын челоуѣчь, или Христос, - все едино..." [5, с.364].

"Світ весь заснув. Та тільки... не пада", бо летить у статичному русі у космічному просторі та тримається постійно на орбіті завдяки Плану, котрий світові - і ланцюг, і зашморг. "Слово Божіє совѣты и мысли его - сей есть План, по всему матеріалу во все вселенной нечувствительно простершійся, все содержащий и исполняющий" [5, с.132]. Композиційно перші дві строфи поеми "Повернення у Кавраї" - це "тры мыры". "Первый великій мыр. Другій ... малые мыры. Первый мікрокозм ... - челоуѣк. Второй мыр символічний, сирѣчь Библиа" [5, с.338]. Макрокосм - "великій мыр" - це "світ, що ... не пада", та мікрокосм - світ, в якому "сладкое" наречене "горкім", - це світи, кожен з яких має "два мира, един мір составляющія: мір видный и невидный" [5, с.258].

Видимий світ мікрокосму - це гріховна людина, для якої "заповѣди божѣя суть тяжки и горкѣ", а невидимий - це душа, як уособлення істинної (внутрішньої) людини, що відкрила у власному серці "образ Божий", ушляхетнила самопізнання до меж богопізнання, демонструвала нерозривність проголошуваного і сповідуваного.

За задумом поета, це душа величної постаті Григорія Сквороди. Вона і є основним героєм поеми. Далі головний герой поеми прямує "по ліву руку. Що ступне", - там "Змій, що

повзе по землі, - символ тлінної гріховної людини" [5, с.502]. Подібні прецедентні висловлювання часто зустрічаються в діалогах Г.Сквороди. Наведемо ще одне з них. "Мы напоенны сим лукавым духом, засеянны сим зміиным сѣмям, заняты внѣдрившеюся в сердце ехидною, дабы одну только грубую видимость, внѣшнюю тму любить, гониться, наслаждаться всегда и во всем" [5, с.141].

Автор поеми засуджує зваби матеріального світу, де "святыня страждет без утѣх,/ а злость вездѣ свой зрит успѣх" [5, с.265]. Критикує пихатість, марнославство людей, не народжених до "сродної" праці. Тих, що не дбають про "славу" свого імені, а жадають вскочити на купу статків, на високі посади. "Весь вік оберігають білий сон козулі" [5, с.128]. Прецедентним висловлюванням до цієї теми в поемі можна вважати: "Если, по пословицѣ, на должность мостишься как коза на кровлю для того, чтоб через нея вскочить на кучу избыльного тщеславия, видно как в зеркалѣ, что ты не к должности усерден, а посему и не рожден, слѣдственно, и не записан на небесѣх, развѣ у людей" [5, с.234]. Не оминув поет Підпалій і тему тліну. "Всяка внѣшность есть трава, тѣнь, ничто" [5, с.135]. Це образ густої трави, в якій "замиготіли, як долоньки, вуха ... із-під ніг схопилася вовчиця". Це про "сіті ловчі" охочих до розкошів. Прецедентний текст – притча "о волкѣ, коль пожерши матеръ незлобных агнцев и надѣв кожу ея на себя, приблизился к стаду. Сын же, увидѣв мнимую матеръ свою, со всѣх сил устремился к ней, а за ним безчисленные" [5, с.308]. "За многим не гонися, сѣти, простерты на лов, - вельми бережися" [5, с.309] - наставляє юнацтво великий мудрець.

У тій же траві і вороги "істинної людини". Вони "полижут персть, аки зміеве польжуще по земли" [5, с.157]. Символом тліну у В.Підпалого є сіра тирса. А ось і натовп честолюбців промайнув табуном коней у сірій тирсі (у світі матеріальному). Прецедентне висловлювання: "Трус колесниц, шум бичей, конській топот и свист обличает, что сія громада есть полк честолюбцов" [5, с.272].

Та це не просто коней табуни. У них "аж до землі із чорних грив звисають гнізда птахів". Це "сіи нетопыри, между десным и шуим путем суть не мужского ни женского рода. Обоим враги, ... ни теплы, ни студены, ни звѣрь, ни птица" [5, с.272]. Це лицеміри, які "по лицу святы, по сердцу всѣх беззаконніе. Сребролюбивы, честолюбивы, радующіеся злом сосѣдским, полагающіи в прибылях благочестіе, целующіи всяк день заповѣди господни и за алтын оныя продающіи" [5, с.273]. Це підступні люди, яких багато "по ліву руку", а особливо "по праву руку".

"Сміюся, що свободою неволя / Світ зав'язала свій, і хоч умри, / Невільно навіть гріх спокутувати" [4, с.128]. Тут В.Підпалій має на увазі парадоксальну категорію свободи. З одного боку вона є великим даром для людини, і, водночас великим тягарем. Бо за свободу вибору треба відповідати завжди або перед законом, або перед совістю.

Феномен "сродности" Г.Сквороди категорією вибору свободи та творчого акту не займається, а людину ставить перед двома можливостями: пізнати й наслідувати свою "сродність" до меж особистого щастя, або занедбати свої "сродні" можливості й змиритися з наслідками свого "несродного" життя. [2, с.134].

Стосовно цієї думки у Г.Сквороди є багато прецедентних висловлювань. Ось деякі з них. "Природа и сродность значит ... знать то, что есть подобіе в душѣ и в том дѣлѣ, к которому она стремится" [5, с.222]; "Отнять от души сродное дѣлание - значит ее лишитъ живности своей" [5, с.226].

Наступні дві строфи поеми "Повернення в Кавраї", починаючи з рядка "Пішла по праву руку ... Дощ плачів" - це, на нашу думку, алюзія В.Підпалого на життєве кредо Г.Сквороди: "Світ ловив мене та не спіймав". "Вже антисвіт позаду ..." Поет В. Підпалій пропонує "Подумати приміром отаке: сміх - найкоротша до плачу дорога". Роздумами про сміх часто рясніють діалоги та листи Григорія Савича. "Плач! Но разумѣй и различай время слез и время смѣха ... Плач ведет к смѣху, а смѣх в плач кроется" [5, с.362].

Є в нього роздуми і про "наемный смѣх" [5, с.392], і про сміх, який - рідний брат радості [5, с.402] та філософська думка про нього: "Я сміюся і разом з тим плачу в душі, сміюся з людської глупоти, її ж оплакую" [5, с.426]. Маємо також філологічні виписки

Г.Сковорода "Сльози і все, що до них стосується". Серед них - вишуканий вислів: "Занадто дорого коштує сміх, коли за нього треба платити втратою честі" [5, с.462].

Далі автор поеми "опыт сего порядка и силы природы" поетично окреслив у докавраївському періоді життя Г.Сковорода. Це - служба в комісії в Угорщині; учитель поетики Переяславського колегіуму. Потім Кавраї: виховання юного панича; недалекі мандрівки полями, дібровами та до Переяслава (у вільний від навчання-виховання час). Роздуми про природу речей, про людину, про життя – як вселенський театр. Це був найщасливіший період його життя. Принаймні, після січня 1755 р. На той час Г.Сковорода досяг віку Христа. Необхідно було визначити своє місце у тому вселенському театрі (хто ти є?) та своє ставлення до нього (ким маєш бути?). Це бентежило душу Григорія Савича. Саме тоді в Кавраї 24 листопада 1758 р. у його підсвідомості постали огидні картини сну. Ніби якась невидима сила вирішила провести його різними місцями, щоб показати, чим переймається юрба. Потворні картини цього сну і описав Сковорода. Ті гидоти перевищували навіть фантазмагорії Ієроніма Босха. Сон для Григорія Савича став "віщим"; він сприйняв його як Боже об'явлення; відчув, що Господь спонукає його відцуратися від світу гріховного. Настав момент істини.

Текст "Сну" [5, с.459] став прецедентним для Підпалого. Це фрагмент поеми, починаючи з рядка "Пішла, як стежка слалась - до палат...", та закінчуючи рядком "Як вовк до лісу із кошари тягне..." [5, с.130-131]. У вигадливому світі поетичних символів виринули в поемі так достовірно й вишукано зображені три світи та їх двонатурність. Це перші дві строфи, що стали рефреном у поемі. Її автор спрямував мистецький образ душі, як цілісний образ поета-мислителя Г.Сковорода, подивитися "разлічній охоты житія человекѣскаго по разным мѣстам" [5, с.459]. Сковородинські думи були і ключами пізнання творчої спадщини мислителя і стрижнями, навколо яких вибудовувалась ідея та сюжет поеми. В.Підпалий виструнчив двонатурність трьох світів та кожну з "разлічных охот житія" в струнку сюжетну лінію та ніби замкнув її у коло рефреном "світ весь заснув...". Поставив цим крапку в борні між покликом душі Сковорода та гріховним світом; між правом Григорія Савича пізнавати й наслідувати власну "сродность" до пізнання трьох світів і "сили природи в себѣ самом" та тим же гріховним світом.

Душа любомудра полинула у Кавраї - у найщасливіші дні його життя. Вибрала стежу аскета: лише такою дорогою ціною він отримав право на гармонію між Сковородою – істинною людиною та Сковородою – мислителем. Останнім рядком поеми "ходи ... Прокинемось під Кавраями..." В.Підпалий наголошує, що той вибір для поета-філософа був знаковим: "ибо философія требует увольнения от всех дѣл" [5, с.388]. Окрім того, цим рядком автор поеми певно утверджував висловлювання самого Г.Сковорода: "Обучатися и купно обучать братию добродетели – яко же свыше заповедано мне, сей мой един есть жребий, и конец, и цвет, и плод жизни и трудов моих успокоение" [6, с.91].

Ось так "свободою неволя світ зав'язала" геніальному любомудру, бо "він сам обрав для себе добровільно стежу тернову".

Список використаних джерел

1. Болховітінов. Євгеній, митрополит. Вибрані праці з історії Києва/ Упор., вст. ст. та додатки Т.Ананьєвої. — К.: Либідь - ІСА, 1995. — 488 с.
2. Григорій Сковорода – джерело духовної величі та сучасність. Вип. II. Збірка наукових праць. Матеріали Переяслав-Хмельницьких XIV Сковородинівських читань. — К.: Видавничий центр "Просвіта", 2009. – 447с.
3. Ольжич Олег. ДУХ РУЇНИ: По сторінках історії. Вст. слово О. Зінкевича, післямова І. Дзюби. — Вид.2-ге. — К.: Смолоскип, 2008. — 52 с.
4. Підпалий В. Береги землі: Із спадщини поета (Вірші, поеми, переклади, проза)/ Передм. П.Засенка. Підгот. текстів та упоряд. Н.А. Підпалої. — К.: Рад. письменник, 1986. —199 с.

5. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи./ Упор., вст. ст. та приміт І.В. Іваньо. — К.: Наукова думка, 1983.— 542 с.
6. Шпет Г.Г. Сочинения/ Приложение к журналу "Вопросы философии", предисл. Е. В. Пастернак; — М.: Правда, 1989. — 601 с.

Стаття надійшла до редакції 16 січня 2012 року